

УДК 37.018.1:173:165.742

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-3\(49\)-331-339](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-3(49)-331-339)

Гончар Людмила Вікторівна доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник лабораторії соціальної педагогіки і соціальної роботи, Інститут проблем виховання НАПН України, м. Київ, тел.: (044) 455-53-48, <https://orcid.org/0000-0002-9761-9031>

ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНО-СПРЯМОВАНИХ ОЧІКУВАНЬ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОБОТИ

Анотація. Для учнів старшого шкільного віку формування життєвих цінностей та орієнтацій, зокрема, пов'язаних з майбутнім сімейним життям, набуває особливої актуальності, оскільки саме на цьому етапі відбувається формування уявлень про сімейні цінності, соціальні ролі та особисту відповідальність.

У статті аспектно подані мета та основні напрями технології соціально-педагогічного супроводу формування сімейно-спрямованих очікувань сучасної учнівської молоді у періоди війни та повоєнного відновлення України. Сімейно-спрямовані очікування учнівської молоді - це процес психічної регуляції поведінки, який забезпечується когнітивною, емоційно-ціннісною та поведінковою готовністю молодої особистості до майбутнього сімейного життя.

Мета технології: формування в учнівській молоді адекватних сімейно-спрямованих очікувань, що ґрунтуються на принципах здорових відносин, взаємоповаги, відповідальності та емоційної стійкості.

Орієнтовними напрямками роботи закладу загальної середньої освіти по її впровадженню є: формування ціннісних орієнтацій, пов'язаних із сімейним життям як комплексний процес, який включає вплив сім'ї, соціуму, школи та внутрішній психологічний розвиток підлітка; надання психологічної підтримки старшокласникам у процесі осмислення ними ролі сім'ї (психологічна підтримка в цей віковий період відіграє ключову роль у допомозі підліткам сформувати здорові уявлення про сімейні стосунки, відповідальність та особистісну самореалізацію в межах родини); розвиток навичок ефективної комунікації та розв'язання конфліктів у сімейному середовищі як основи здорових стосунків у сім'ї; сприяння усвідомленню особистої відповідальності за майбутню сім'ю.

Розглянуто основні методи роботи зі старшокласниками в межах технології, а саме: аналіз життєвих ситуацій (обговорення реальних та змодельованих ситуацій, де підлітки можуть розглянути наслідки як відповідальної, так і безвідповідальної поведінки у сімейних відносинах); змінюють динаміку стосунків); формування образу майбутнього (уявлення

своєї майбутньої родини: якими вони бачать себе як партнера, батька/матір, які цінності хотіли б закласти у взаємини); відповідальність через практику (включення підлітків у виконання сімейних обов'язків, що допомагає відчутти власну значущість і зрозуміти, як формується добробут сім'ї); розвиток емоційної зрілості (робота з емоціями, навчання навичкам саморегуляції та емпатії); позитивні приклади (на основі книг, фільмів тощо).

Ключові слова: сімейно-спрямовані очікування, технологія, учнівська молодь, майбутнє сімейне життя.

Honchar Liudmila Viktorivna Doctor of Educational Sciences, Professor, senior researcher at the Institute of Problems on Education National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (044) 455-53-48, <https://orcid.org/0000-0002-9761-9031>

TECHNOLOGY OF SOCIAL-PEDAGOGICAL SUPPORT FOR FORMING FAMILY-ORIENTED EXPECTATIONS AMONG STUDENT YOUTH: MAIN DIRECTIONS OF WORK

Abstract. For high school students, the formation of life values and orientations, particularly those related to future family life, becomes especially relevant, as this stage involves shaping perceptions of family values, social roles, and personal responsibility.

The article presents the goals and main directions of the technology of social-pedagogical support for forming family-oriented expectations among modern student youth during the periods of war and post-war recovery in Ukraine. Family-oriented expectations of student youth are a process of mental behavior regulation ensured by the cognitive, emotional-value, and behavioral readiness of a young individual for future family life.

The goal of the technology: to form adequate family-oriented expectations among student youth, based on the principles of healthy relationships, mutual respect, responsibility, and emotional resilience.

The suggested directions of work for general secondary education institutions to implement this technology include: forming value orientations related to family life as a comprehensive process involving the influence of the family, society, school, and the adolescent's internal psychological development; providing psychological support to high school students in the process of understanding the role of the family (psychological support during this age period plays a key role in helping adolescents form healthy ideas about family relationships, responsibility, and personal self-fulfillment within the family); developing effective communication and conflict resolution skills in the family environment as a foundation for healthy family relationships; promoting awareness of personal responsibility for the future family.

The main methods of working with high school students within the framework of this technology are considered, namely: analysis of life situations (discussion of real and simulated situations where adolescents can examine the consequences of both responsible and irresponsible behavior in family relationships); changing relationship dynamics; forming an image of the future (imagining their future family: how they see themselves as a partner, father/mother, and what values they would like to instill in their relationships); fostering responsibility through practice (engaging adolescents in performing family duties, helping them feel their significance and understand how family well-being is formed); developing emotional maturity (working with emotions, teaching self-regulation and empathy skills); positive examples (based on books, movies, etc.).

Keywords: family-oriented expectations, technology, student youth, future family life.

Постановка проблеми. Сучасний період — проживання України в стані повномасштабної війни, розгорнутою країною-агресоркою росією, супроводжується значними суспільними, педагогічними та соціальними викликами. Молодь, яка є майбутнім нації, потребує особливої уваги у формуванні життєвих цінностей та орієнтацій. Зокрема, для учнів старшого шкільного віку це питання набуває особливої актуальності, оскільки саме на цьому етапі відбувається формування уявлень про майбутнє сімейне життя, соціальні ролі та особисту відповідальність.

Усе це активізує потребу зміцнення родинних зв'язків, зокрема необхідність обґрунтування технології соціально-педагогічного супроводу формування сімейно-спрямованих очікувань сучасної учнівської молоді.

Мета статті - з'ясувати і аспектно описати основні напрями технології соціально-педагогічного супроводу формування сімейно-спрямованих очікувань сучасної учнівської молоді у періоди війни та повоєнного відновлення України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Моніторинг соціально-педагогічного супроводу учнівської молоді розглянуто в працях сучасних дослідників Д. Бибик, Л. Гончар, Т. Куниці, І. Савельчук та ін. Проблема підготовки молоді до сімейного життя представлені такими аспектами: виявлення основних суперечностей, які негативно впливають на підготовку сучасної молоді до конструктивних сімейних взаємин (Н. Гусак); вивчення психологічних засад подружніх взаємовідносин (А. Денисенко); вивчення гендерного чинника у підготовці старшокласників до сімейного життя (Л. Яценко); формування готовності старшокласників до відповідального батьківства (Л. Гончар, Л. Канішевська, Р. Малиношевський, В. Шахрай) та ін.

Виклад основного матеріалу. Ціннісні орієнтації старшокласників є важливим елементом їхнього особистісного розвитку. Однією з ключових

сфер, де ці орієнтації формуються, є сімейне життя. У цьому віці підлітки активно шукають власні життєві пріоритети, моделі поведінки та уявлення про майбутню родину. У підлітковому віці відбувається активне формування самосвідомості. Старшокласники прагнуть самостійності, критично оцінюють моделі поведінки дорослих, шукають власний ідеал сімейного життя. Тому важливо створити умови для осмислення ними власних цінностей через саморефлексію та аналіз життєвих ситуацій. Формування сімейних цінностей впливає на їхню готовність до створення гармонійних стосунків у дорослому житті.

Мета технології: формування в учнівської молоді адекватних сімейно-спрямованих очікувань, що ґрунтуються на принципах здорових відносин, взаємоповаги, відповідальності та емоційної стійкості.

Сімейно-спрямовані очікування учнівської молоді - це процес психічної регуляції поведінки, який забезпечується когнітивною, емоційно-ціннісною та поведінковою готовністю молодої особистості до майбутнього сімейного життя. Характеризуючи сімейно-спрямовані очікування як процес, виокремлюємо у ньому наступні структурні складові: 1) певну суму знань: щодо значення сім'ї в житті людини та її функцій; щодо подружніх і батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способи взаємодії між молодим подружжям та з майбутньою дитиною; знання з основ репродуктивного здоров'я; 2) наявність емпатійної здатності, позитивного ставлення до нових обов'язків, прагнення свідомо і відповідально виявляти подружні й батьківські почуття; здатність до самовдосконалення; 3) вміння застосовувати необхідні знання у спілкуванні і міжособистісній взаємодії; уміння регулювати власні емоції і поведінку [2].

Виходячи з визначення сімейно-спрямованих очікувань учнівської молоді та структурних складових цього поняття, окреслюємо наступні завдання технології, які є, на наш погляд, також орієнтовними напрямками роботи закладу загальної середньої освіти по її впровадженню.

1. *Формування ціннісних орієнтацій, пов'язаних із сімейним життям.* Це комплексний процес, який включає вплив сім'ї, соціуму, школи та внутрішній психологічний розвиток підлітка. Сім'я виступає першочерговим середовищем соціалізації дитини. Підлітки сприймають моделі поведінки батьків, відтворюють їх або, навпаки, шукають власні шляхи, відштовхуючись від набутого у сім'ї досвіду. Важливою є атмосфера в родині: підтримка, взаєморозуміння, повага. Якщо дитина відчуває емоційну безпеку, це сприяє формуванню позитивних уявлень про сімейне життя.

Окрім сім'ї, значний вплив на формування ціннісних орієнтацій мають соціальні групи та медіапростір. Старшокласники активно взаємодіють із однолітками, переймають їхні погляди. Сучасні медіа часто демонструють різні моделі сімейного життя — від традиційних до нестандартних, що впливає на уявлення підлітків про норми та цінності.

Школа також виконує важливу роль у формуванні ціннісних орієнтацій. Завдання класних керівників, психологів, соціальних педагогів – організо-

увати заходи, спрямовані на обговорення тем сімейного життя, формування уявлень про відповідальність, взаємоповагу, підтримку. Важливими у цьому плані є тренінги, дискусії, соціальні проекти.

2. Надання психологічної підтримки старшокласникам у процесі осмислення ролі сім'ї.

Варто враховувати, що період старшокласництва — це час активного формування особистості, самосвідомості та життєвих орієнтацій. Одним із важливих аспектів цього процесу є осмислення ролі сім'ї. Старшокласники перебувають у складному етапі розвитку, що характеризується: пошуком самостійності та незалежності; потребою в самоствердженні; емоційною нестабільністю; критичним ставленням до авторитетів; підвищеною чутливістю до соціальних оцінок. Це вік ранньої юності, який характеризується відносно спокійним біологічним розвитком організму, більш ритмічною його життєдіяльністю, порівняно з підлітковим віком, а також збільшенням фізичної сили, росту, активності й витривалості. Юність (15-17 років) – один із визначальних етапів життєвого шляху людини, що пов'язаний із певними психологічними механізмами її розвитку як унікальної особистості, яка вміє контролювати життєві обставини, бути діяльною.

У юнацькому віці активно формується самоусвідомлення (усвідомлення й оцінка людиною своїх дії та їх результатів, думок, почуттів, моральності та інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісна оцінка самого себе і свого місця у житті) та самооцінка (певне ставлення до себе, до своїх якостей, можливостей, певний ступінь розвитку почуття самоповаги, особистої цінності, позитивне ставлення до всього, що входить до сфери власного «Я»). Низька самооцінка виражається у несприйнятті себе самого, самозапереченні, негативному ставленні до своєї особистості. Одним із джерел формування самооцінки у юнацькому віці є порівняння себе з іншими людьми. Тому важливої ролі набувають групи однолітків [1, с. 464].

Ці особливості зумовлюють необхідність делікатного підходу до надання психологічної підтримки. Психологічна підтримка в цей період відіграє ключову роль у допомозі підліткам сформувати здорові уявлення про сімейні стосунки, відповідальність та особистісну самореалізацію в межах родини.

Формами та методами психологічної підтримки можуть бути:

- Індивідуальні консультації. Психолог працює з підлітком над особистісними переживаннями, допомагає зрозуміти свої емоції, страхи та очікування щодо сімейного життя. Консультації дозволяють підліткам відкрито говорити про свої тривоги, що сприяє зниженню рівня стресу та формуванню позитивного ставлення до сімейних цінностей.

- Групові заняття: обговорення та тренінги сприяють обміну думками між однолітками, розвитку навичок комунікації, емпатії та аналізу життєвих ситуацій. У груповому середовищі підлітки вчаться чути різні точки зору та

формувати власну думку щодо сім'ї та її ролі.

- Ігрові форми й методи: рольові ігри, моделювання ситуацій сімейного життя допомагають підліткам практично прожити різні сценарії взаємодії. Це сприяє розвитку навичок вирішення конфліктів, усвідомлення відповідальності та важливості підтримки в сім'ї.

- Робота з батьками: важливо допомогти батькам зрозуміти переживання своїх дітей і навчити їх підтримувати емоційний контакт. Проведення сімейних консультацій, спільних тренінгів та обговорень сприяє зміцненню стосунків між батьками та дітьми, формуванню довіри та відкритості в родині.

- Психоедукація: надання підліткам інформації про психологічні аспекти сімейного життя, емоційний інтелект, комунікаційні навички допомагає їм краще розуміти власні почуття та поведінку інших. Заняття можуть включати перегляд і обговорення фільмів, аналіз літературних героїв, які стикаються з проблемами в сімейному житті.

Щоб підтримка була ефективною, варто ознайомлювати учнів (з подальшим обговоренням і рефлексією) з такими темами, як: Роль довіри та взаємоповаги в сім'ї. Баланс між особистими потребами та потребами родини. Відповідальність і компроміс у стосунках. Подолання конфліктів у сімейному житті. Усвідомлення майбутньої ролі батька/матері.

Шкільний психолог і класний керівник відіграють важливу роль в процесі формування сімейних цінностей. Важливим є створення атмосфери довіри та підтримки, щоб старшокласники відчували, що їх почули і зрозуміли.

Психолог виконує роль не лише консультанта, а й наставника, який допомагає підліткам побачити позитивні моделі сімейного життя, розвиває їхню емоційну стійкість і навчає ефективним стратегіям подолання конфліктів. Педагог, у свою чергу, може інтегрувати обговорення цінностей сім'ї в навчальний процес, створюючи проекти та дискусії, що стимулюють підлітків до саморефлексії та формування особистої позиції щодо ролі родини.

Отже, психологічна підтримка старшокласників у процесі осмислення ролі сім'ї є важливим фактором формування їхнього майбутнього світогляду та здатності будувати гармонійні стосунки. Комплексний підхід, що включає індивідуальну та групову роботу, співпрацю з батьками та педагогами, дозволить підліткам усвідомлено підійти до питання сімейних цінностей.

3. Розвиток навичок ефективної комунікації та розв'язання конфліктів у сімейному середовищі.

Ефективна комунікація є основою здорових стосунків у сім'ї. Старшокласників необхідно навчати: а) активному слуханню (зрозуміти, а не просто відповісти). Це передбачає вміння утримувати увагу на співрозмовнику, перефразувати почуте для уточнення та уникати перебивань; б) висловлювати свої почуття та потреби відкрито, але без агресії. Підлітки мають навчитися використовувати «Я-висловлювання» (наприклад, «Я відчуваю

засмучення, коли мене не чують»)), щоб уникати звинувачень і конфліктів; в) розпізнавати емоції інших та співпереживати. Це допоможе формувати емоційну близькість у сім'ї. Важливо навчати підлітків звертати увагу на невербальні сигнали (жести, міміку, тон голосу).

Розв'язання конфліктів — це ще один ключовий навик. Підліткам варто освоїти:

- Стратегії пошуку компромісу. Важливо не тільки відстоювати свої інтереси, а й шукати спільне рішення, яке задовольнить обидві сторони. Корисно розглядати альтернативні варіанти та обирати найбільш прийнятний.

- Техніки самоконтролю під час емоційних суперечок. Підлітки повинні вчитися робити паузи, глибоко дихати, контролювати гнів і не приймати імпульсивних рішень.

- Прийоми конструктивного вирішення проблем без звинувачень. Сюди входять такі техніки, як спільний аналіз ситуації («Давайте разом розберемося, чому це сталося»), постановка відкритих питань і фокус на вирішенні проблеми, а не на звинуваченнях.

Вважаємо, що розвиток цих навичок сприятиме не тільки гармонійній атмосфері в родині, а й допоможе підліткам у майбутньому будувати здорові стосунки у власних сім'ях.

4. *Сприяння усвідомленню особистої відповідальності за майбутню сім'ю.* Важливо допомогти старшокласникам зрозуміти, що сім'я — це не лише джерело підтримки, а й простір, де кожен член має свої обов'язки і впливає на якість спільного життя. Для цього можна застосувати такі методи, як:

- Аналіз життєвих ситуацій. Обговорення реальних та змодельованих ситуацій, де підлітки можуть розглянути наслідки як відповідальної, так і безвідповідальної поведінки у сімейних відносинах. Наприклад, аналіз конфліктної ситуації між батьками та дітьми через різні точки зору допоможе зрозуміти, як компроміс і розуміння змінюють динаміку стосунків.

- Формування образу майбутнього. Підліткам корисно уявляти свою майбутню родину: якими вони бачать себе як партнера, батька/матір, які цінності хотіли б закласти у стосунки. Можна запропонувати створити «Карту майбутньої сім'ї» — візуалізацію ідеальної родини, де відображено не лише бажані стосунки, а й обов'язки кожного члена.

- Відповідальність через практику. Включення підлітків у виконання сімейних обов'язків (планування бюджету, допомога по дому, турбота про молодших членів родини) допомагає їм відчувати свою значущість і зрозуміти, як формується добробут сім'ї. Наприклад, підлітки можуть скласти тижневий бюджет родини чи організувати сімейний обід — це сприятиме розвитку організованості та почуття відповідальності.

- Розвиток емоційної зрілості. Робота з емоціями, навчання навичкам саморегуляції та емпатії сприяє тому, щоб підлітки усвідомлювали свою роль

у створенні позитивного емоційного клімату в сім'ї. Наприклад, можна провести тренінг із «емоційного дзеркала», де учасники відображають почуття одне одного, щоб краще розуміти емоційний стан близьких.

- Позитивні приклади. Ознайомлення зі зразками міцних родинних стосунків, героями книг, фільмів або історіями відомих особистостей, які демонструють відповідальне ставлення до сімейних цінностей, допоможе сформувати позитивний орієнтир. Для роботи із старшокласниками у цьому напрямі рекомендуємо такі книги, як: «Тато, мама, бабуся, вісім дітей і вантажівка» (Анне-Катріне Вестлі), «Маленькі жінки» (Луїза Мей Олкотт), «Сім'я Тарбес» (Жюльєн Грін); фільми: «Сім'янин» (2000), «Капітан Фантастик» (2016), «Чудо» (2017) та ін.

Старшокласники, які усвідомлюють свою відповідальність за майбутнє сім'ї, стають більш зрілими, впевненими у своїх можливостях і готовими будувати гармонійні стосунки.

Висновки. Розробка технології соціально-педагогічного супроводу учнівської молоді у періоди війни та повоєнного відновлення України є важливим інструментом стабілізації суспільства. Її впровадження сприятиме формуванню покоління, здатного будувати здорові та міцні сімейні стосунки, що стануть основою для стійкого розвитку держави.

Література:

1. Гончар Л. Теоретична інтерпретація сімейно-спрямованих очікувань сучасної учнівської молоді. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип 51, 2022. С.463-467.
2. Гончар Л.В. Результати діагностики сімейно-спрямованих очікувань сучасної молоді. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Innovations and Prospects in Modern Science», 20-22 листопада 2023 року. URL: <https://sci-conf.com.ua/xii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-innovations-and-prospects-in-modern-science-20-22-11-2023-stokgolm-shvetsiya-arhiv/>
3. Діагностичний інструментарій соціальних очікувань: методичні рекомендації / Т.Ю. Куниця, І.Б. Савельчук, Л.В. Гончар, Д.Д. Бибик, В.М. Амеліна; за заг.ред. Т.Ю. Куниці. Івано-Франківськ : НАІР, 2023. 32 с.
4. Соціальні очікування учнівської молоді XXI століття»: монографія / Т.Ю. Куниця, І.Б. Савельчук, Л.В. Гончар, Д.Д. Бибик, В.М. Амеліна; за заг.ред. Т.Ю. Куниці. Івано-Франківськ : НАІР, 2023. 93 с.
5. Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: теорія і практика: монографія / Шахрай В.М. (ред.), Гончар Л.В., Канішевська Л.В., Малиношевський Р.В. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 169 с.

References:

1. Honchar L. (2022). Teoretychna interpretatsiia simeino-spriamovanykh ochikuvan suchasnoi uchnivskoi molodi Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. [Theoretical interpretation of family-oriented expectations of modern students]. Vyp. 51, P.463-467 [in Ukrainian].
2. Honchar L.V. (2023). Rezultaty diahnostryky simeino-spriamovanykh ochikuvan suchasnoi molodi. [Results of the diagnostics of family-oriented expectations of modern youth]. Materialy XII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Innovations and Prospects in Modern Science»/ URL: <https://sci-conf.com.ua/xii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-innovations-and-prospects-in-modern-science-20-22-11-2023-stokgolm-shvetsiya-arhiv/> [in Ukrainian]

3. Diahnostychnyi instrumentarii sotsialnykh ochikuvan: metodychni rekomendatsii (2023) [Diagnostic tools of social expectations: methodological recommendations]. T.Iu. Kynytsia, I.B. Savelchuk, L.V. Honchar, D.D. Bybyk, V.M. Amelina; za zah.red. T.Iu. Kynytsi. Ivano-Frankivsk: NAIR. 32 p.[in Ukrainian]

4. Sotsialni ochikuvannia uchnivskoi molodi KhKhI stolittia»: monohrafiia (2023). [Social Expectations of Student Youth in the 21st Century": Monograph]. T.Iu. Kynytsia, I.B. Savelchuk, L.V. Honchar, D.D. Bybyk, V.M. Amelina; za zah.red. T.Iu. Kynytsi. Ivano-Frankivsk : NAIR. 93 p.[in Ukrainian]

5. Formuvannia hotovnosti starshoklasnykiv do vidpovidalnoho batkivstva: teoriia i praktyka: monohrafiia (2022).[Formation of high school students' readiness for responsible parenthood: theory and practice]. Shakhrai V.M. (red.), Honchar L.V., Kanishevska L.V., Malynoshevskiy R.V. – Kropyvnytskyi: Imeks-LTD, 169 p. [in Ukrainian].